

Я. Г. МАР'ЯНКО

ОСОБЛИВОСТІ АФІКСАЛЬНОГО ТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНІВ ДИЗАЙНУ

Стаття продовжує цикл наукових публікацій із вивчення малодослідженого шару української лексики — термінології дизайну. Розглянуто і визначено актуальні питання української термінології дизайну: словотвірні особливості сучасних термінів дизайну.

Ключові слова: термін, продуктивна модель, термінотворення, суфіксація.

Структура і семантика сучасної української термінології дизайну (далі — УТД) не відзначається однорідністю, що зумовлено історичними процесами зародження та поповнення системи галузі дизайну і різноманітністю способів термінологічної номінації. В УТД як частині української мови функціонують ті ж самі способи найменування, за допомогою яких постійно поповнюється термінологічна лексика, однак вони відрізняються від способів у загальнолітературній мові, оскільки призначені для творення термінів. Одним із найважливіших завдань дослідження є встановлення активно діючих тенденцій, завдяки яким утворюються нові спеціальні лексичні одиниці.

Актуальність статті полягає у вивченні й систематизації словотвірної організації українських термінів дизайну, утворених за допомогою афіксації. Такий спосіб словотворення є найбільш продуктивним для термінології, «у морфологічній структурі термінів, утворених шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, що має першочергове значення для термінології» [7: 120].

Ми приєднуємося до думки Т. І. Панько, яка вважає, що нові терміни творяться за загальними законами словотвору, постійно підпорядковуючись «тенденції термінології до чіткої системи». Ці закони виявляються у використанні наявних у мові елементів з їх семантичним навантаженням, асиміляцією дериватів, утворених на іншому національному ґрунті, створенням нових термінів на національній основі словотвірних ресурсів мови [6: 109].

Суфіксальний спосіб словотворення — найпродуктивніший спосіб утворення термінів дизайну. Вони утворюються за допомогою таких словотвірних моделей: $S + \text{суфікси}$; $V + \text{суфікси}$; $Ad + \text{суфікси}$.

За допомогою словотвірної моделі (далі — СТ) із суфіксом **-ок** в досліджуваній термінології утворюються іменники з конкретно-предметним значенням, що слугують для позначення назв переважно предметів малого розміру. Утворюються вони за моделлю $S + \text{-ок}$ (*каблучок, навушок*). Суфікс **-ок** може використовуватися й у віддієслівних утвореннях, хоч тут він малопродуктивний (відбити > *відбиток*).

У розвитку українського словотворення з'явилася тенденція до зменшення кількості термінів із суфіксом **-к/а**. Він замінюється власне українським **-н'н'**, за допомогою якого утворюються терміни на позначення предметної дії, процесу або абстрактного поняття за назвою дії: *гравіровка — гравірування, макетовка — макетування*. СТ із суфіксом **-к/а** так само має значення предметної дії, але відрізняється від дериватів СТ на **-нн/я** більшим ступенем втрати дієслівної ознаки. В українській мові обидва ці СТ існують паралельно, проте СТ з **-нн/я** більш продуктивний, а значна частина утворень з суфіксом **-к/а** належить до розмовного шару лексики.

За допомогою словотвірної моделі « $V + \text{-к-}$ » утворено терміни — іменники жіночого роду, мотивовані дієсловами, основним значенням для яких є «процес дії, предметна дія, наслідок дії» (*насічка, оживка*). Серед похідних термінів з суфіксом **-к-** виділяємо спеціальні назви: на позначення **результату** (*чеканка*), **матеріалів** (*вибійка*), **орнаментів** (*заставка*), **декору** (*вікрутка*), **назв інструментів** (*розтушовка*).

Продуктивним в УТД є суфікс **-ник** (**-льник**), який приєднується до S , має предметне значення «будівля» (*батонник, слізник*) і «ландшафтний дизайн» (*квітник, палисадник*).

Суфікс **-н'н'** використовується для творення іменників від дієслів, в тому числі й від префіксальних: розкрити > *розкріплення*, відлити > *відливання*.

Деперсоніфікувався суфікс **-ач**; у сучасній УТД він не використовується для творення назв осіб за родом діяльності, проте зберігає свою продуктивність при деривації лексем на позначення **предметів, інструментів, матеріалів**, що мають певне призначення (*обвертач*).

Деривати із суфіксом **-ин/а** позначають утворення, що мають конкретне предметне значення, загальну назву (*хатина*). Суфікс **-н-** в УТД, приєднуючись до мотивуючої основи, утворює назви **споруд, абстрактні поняття**, що використовуються в галузі дизайну (*городня, ліхтарня*).

Утворення від іменників/числівників шляхом додавання питомого суфікса **-ик** представлено групами назв, які позначають **частини будівлі** (*восьмерик*), **елементи ландшафтного дизайну** (*вусик*) і **види декору** (*кутасик*).

Серед термінів дизайну виділяється група термінів з іншомовними суфіксами. Питання про вхідження запозиченого афікса в словотвірну систему будь-якої національної мови належить до невирішених проблем сучасного мовознавства. Таке становище пов'язане із змішуванням синхронічного і діахронічного підходів до явищ словотворення, нерозрізненням морфемного і словотвірного аналізу [4: 131].

Моделі з суфіксами **-тор/-атор/-ятор-** продукують назви **приладів**, за допомогою яких відбуваються певні процеси, дії: *резонатор* (лат. *resono, resonans* — «відгукуватися»), а також використовуються для називання **осіб: декоратор** (фр. *décor*, лат. *decoro* — «прикрашати»).

На словотвірному рівні може досліджуватися співвідношення національного та інтернаціонального в мові, зокрема у спеціальній лексиці спостерігається активна взаємодія національних та інтернаціональних словотвірних компонентів. Саме в термінології функціонує велика кількість греко-латинських за походженням терміноелементів [5: 176].

Вживання афіксів іншомовного походження в системі УТД не зумовило істотного розширення семантичного потенціалу префіксів і суфіксів як словотвірних засобів, адже «переважна більшість подібних афіксів вступила в кореляційні або конкурентні відношення з питомими слов'янськими афіксами в межах існуючих функціонально-семантичних полів, ставши, таким чином, їхніми семантичними дублетами, тобто виразниками спільних семантичних функцій. Функціонуючи паралельно, семантично адекватні, але генетично неоднорідні афікси диференціювали свої структурно-комбінаторні або стильові характеристики» [1: 20].

Віддієслівні терміни-іменники, утворені за допомогою суфікса **-аці(я)** переважно від іншомовних дієслівних основ, вживаються в УТД для позначення **опредметненої дії, процесу, явища, способів декорації**: декорувати > *декорація* (< лат. *decoro*), модернізувати > *модернізація* (< фр. *moderne*).

За допомогою суфікса **-ни(я)**, якому властиве загальне словотвірне значення **опредметненої дії**, від дієслів творяться терміни на позначення **процесу дизайну** (*декорування, ілюмінування*). Г. Й. Винокур наголошує на тому, що абстрактні віддієслівні іменники на -ни(я) є «ідеальними термінами для визначення технічних процесів» [2: 14] у складі технічної термінології.

Для вираження різноманітних процесів в УТД використовуються іменники, реформовані на основі словотвірних типів із суфіксами **-ій-, -цій-, -ацій-**: *атрибуція* < лат. *attributum* — «додане», *інталія* < іт. *intaglio* — «різьблення», *монохромія* < гр. *μονόχρωμος* — «один, єдиний» і «колір, фарба».

Усі вищезазначені приклади — іменники жіночого роду з закінченням -а. Вважати їх непохідними, запозиченими разом із суфіксом **-ій/а** з західноєвропейських чи класичних мов заважає, на нашу думку, те, що -ій- з'явився на слов'янському мовному ґрунті як вставка між голосними звуками. Втім, з погляду синхронічного словотвору деякі з них можна розглядати як віддієслівні утворення української мови: *копіювати* — -ува- > копія; *модифікувати* — -ацій- > модифікація. У деяких слів такого типу мотивуюче слово вже містило префікс (*асиметрія* < гр. *α-* — «без» і *συμμετροία* — «розмірність») чи два корені (кваліметрія < лат. *qualis* — «який, якої якості» і гр. *μετρον* — «міра»).

Продуктивним для українських термінів дизайну є суфікс спільнослов'янського походження **-ість**, за допомогою якого від дієслівних основ утворюються іменники жіночого роду «для вираження ознаки абстрагованості від предмета або властивості чого-небудь» [3: 45]. У цих термінологізованих лексемах репрезентоване основне словотвірне значення «*о п р е д м е т н е н а о з н а к а*» з іншими семами аналізованої термінології. Похідною базою для творення термінів-іменників такого типу є якісні прикметники, від основ яких за допомогою суфікса **-ість** утворюються іменники жіночого роду (словотвірна модель *прикметникова твірна основа + суфікс -ість*, де абстрагування ознаки здійснюється шляхом суфіксації прикметникових основ). Ця словотвірна модель відзначається значною продуктивністю: атектонічний > *атектонічність*, пастозний > *пастозність*, пластичний > *пластичність*.

На позначення процесу дії або абстрактного поняття за назвою дії від дієслівних основ утворюються терміни-іменники. Як зазначив Г. Й. Винокур, «дієслівність як граматична категорія в технічній термінології виступає не у формі самих дієслів, які не можуть бути виразниками логічного суб'єкта, а у формі абстрактних іменників, що зберігають значення дії, але поєднують його із значенням абстрактної предметності» [2: 13].

За продуктивністю творення українських термінів дизайну друге місце займає префіксація. Префікси як носії додаткового конкретизуючого значення передають різноманітні логіко-семантичні взаємовідношення понять. Префіксація всіх частин мови посідає у словотворі проміжне місце між афіксальним словотвором і словоскладанням, префікси відіграють помітну роль у сучасному українському словотворі, захоплюючи частково й сфери словозміни [9: 56; 9: 228].

Для УТД характерні словотворчі моделі із власне українськими та іншомовного походження префіксами і префіксоїдами: **під-, ви-, пере-, при-, на-, роз-, пів-, напів-, мікро-, де-, ре-, анти-, дис-**. Вони служать для творення термінів зі спільним предметним значенням, характеризуючи науковий стиль, і з аналогічним значенням функціонують як в загальнолітературному, так і в науковому мовленні. Дери́вація термінів дизайну, що творяться за допомогою префіксальних формантів, відбувається за словотвірними моделями: *під- + S; роз- + S; де- + S; мікро- + S; пів- + S; де- + S; напів + S*.

З-поміж префіксів — виразників неповноти виробу або частини від цілого — у ТД слід виділити морфеми **пів-/напів-**, які вказують на **неповноту того, що названо твірною основою, або на елемент декору**, що не має логічного завершення (*напіврозетка, напівтеламон*). Термін *півбезконечна* утворено таким чином: *безконечна > напівбезконечна* (прикметник) > *напівбезконечна* (іменник). Отже, приєднання префікса було лише початковим етапом дери́вації, а завершив творення нової номінативної одиниці перехід прикметника в іменник, тобто морфолого-синтаксичний спосіб творення. За участю **пів-/напів-** творяться терміни таких тематичних груп: **назви орнаментів, елементів декору, малих архітектурних форм**.

Іншомовний префікс **де-** (лат. *de* — «через»), що виражає заперечення, ліквідацію, порушення, розлад, є малопродуктивним словотворчим засобом у досліджуваній термінології. Терміни з цим формантом набувають значення «виконувати дію, протилежну дії мотивувального дієслова, анулювати дію, яку називає мотивувальне дієслово» [9: 226], отже виражають «заперечення».

Для вираження загального словотвірного значення «повторний» у ТД характерним є вживання іншомовного префікса **ре-**, який відображає найрізноманітніші значення, конкретизує і уточнює **додаткові характеристики дизайну** (*рекультивація*).

Непродуктивною у творенні термінів дизайну є морфема **мікро-**, яка походить з грецької мови (гр. *μικρός* — «мало») і має значення «дуже малий, найдрібніший» (*мікромініатюра, мікрорайон*). Іншомовний префікс **анти-**, приєднуючись до іменникових основ, функціонує із домінантною семою «невідповідність чому-небудь» (*антидизайн, антикамера*). Префікс **дис-**, малопоширений в ТД, указує на *якісну характеристику* — «відхилення від норми» (*дисгармонія, дискомфортність*). Конфіксальний спосіб творення нових слів посідає важливе місце серед інших типів афіксального словотворення. Провідну семантичну роль у ньому відіграють префікси, визначальною рисою семантичної структури яких є функціонально-семантична спеціалізація, а суфікс містить досить високий ступінь узагальненості і оформляє похідну основу [8: 100].

У складі УТД є незначна кількість термінів, утворених за допомогою комбінованого способу — одночасного приєднання префікса і суфікса, які мають різне смислове значення, до твірної основи. До складу найбільш поширених словотвірних моделей належать утворення із префіксами **за-, на-, під-, при-** та суфіксами **-ник, -ин-**. Серед термінів дизайну цей спосіб словотвору продуктивний для творення назв **малих архітектурних форм** (*піддашина*), **мистецтвознавчих термінів** (*викружка*), **дизайнерських термінів на позначення видів декору** (*налавники, наличник*).

Терміни *підбанник, підрамник* утворено на базі прийменниково-іменникового сполучення, в яких прийменник **під** став префіксом і реалізував свої словотворчі можливості у поєднанні із суфіксом **-ник**, надавши похідній лексемі значення «предмет, призначений знаходитися під тим, на що вказує твірна іменникова основа» [9: 295].

В аналізованій нами термінології кількісно переважають однослівні терміни, найпродуктивнішим способом творення яких є морфологічний. Серед морфологічних способів творення перевага належить суфіксальному, що передбачає приєднання питомих українських та запозичених суфіксів до термінологічних лексем. Друге місце за частотністю належить префіксації: префікси як носії додаткового конкретизуючого значення передають різноманітні логіко-семантичні взаємовідношення понять. Конфіксальний спосіб творення нових слів посідає важливе місце серед інших типів афіксального словотворення.

1. Безпояско О. К. Граматика української мови: Морфологія: підруч. [для студ. філол. фак.] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К.: Либідь, 1993. — 336 с.

2. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды Моск. ин-та истории, философии и литературы. — М., 1939. — Т. 5. — С. 3—54.

3. Ковалик І. І. Словотворча категорія назв абстрактних понять у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами / І. І. Ковалик // Питання слов'янського мовознавства. — Л., 1963. — Кн. 7, 8. — 81 с.

4. Кочан І. М. Іншомовні слова в сучасній технічній термінології / І. М. Кочан // Український правопис і наукова термінологія: історія, концепції та реалії сьогодення. — Л., 1996. — С. 129—135.

5. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л. О. Симоненко, С. О. Соколова, І. В. Коропенко, М. П. Годована, В. С. Марченко. — К.: Наук. думка, 1993. — 237 с.

6. Панько Т. І. Від терміна до системи / Т. І. Панько. — Львів: Вища шк., 1979. — 148 с.

7. *Панько Т. І.* Українське термінознавство: [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. — Львів: Світ, 1994. — 216 с.

8. *Симоненко Л. О.* Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко; [відп. ред. М. М. Пещак]. — К.: Наук. думка, 1991. — 152 с.

9. *Словотвір сучасної української літературної мови* / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. — К.: Наук. думка, 1979. — 406 с.

Я. Г. Марьянко

ОСОБЕННОСТИ АФФИКСАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНСКИХ ТЕРМИНОВ ДИЗАЙНА

Статья продолжает цикл научных публикаций по исследованию малоизученного слоя украинской лексики — терминологии дизайна. Рассмотрены актуальные вопросы украинской терминологии дизайна: словообразовательные особенности терминов дизайна на современном этапе.

Ключевые слова: термин, суффиксация, продуктивная модель, терминообразование.

Ya. G. Maryanko

THE AFFIX WORD FORMATION PECULIARITIES OF DESIGN TERMS IN UKRAINIAN

The article continues the series of scientific work in the research of little-studied layer of the Ukrainian lexis — design terminology. The pressing questions of design terminology in the Ukrainian language are analyzed: the word building peculiarities of modern design terms.

Key words: term, terminology nomination, suffix word formation, productive model.